

FELSEFE DÜNYASI

2016/KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 64

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)

Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2016, 750 Adet

Adorno ve Foucault: Hakikat ve İktidar Üzerine Bir Karşılaştırma

MAKALE GELİŞ TARİHİ : 13.10.2016 / YAYINA KABUL TARİHİ: 15.11.2016

Metin BECERMEN*

Aydınlanmada, hatta Aydınlanmanın da öncesinde hakikat hep aklı ve akılsallığı temel alan bir söylemle birlikte gitmekte ve aklın, bilinçliliğin ötesindeki her şeyi dışarıda bırakmaktadır. Aydınlanmada akıl, ilerleme ve özgürleşme bağlamında bir söylemin geliştiği -ama farklı ve karşı söylemlere rağmen geliştiği- görülmektedir. Bütün düşünsel yapı ve buna bağlı olarak kurumsal yapılar hep bu söylem çerçevesinde bir yere konmaya çalışılır. Buna göre, Aydınlanma sayesinde insanlar kendi başlarına hakikatlere ulaşabilecek, Tanrı'dan, kiliseden, dolayısıyla dinsel düşünceden kopacak ve özgürleşecektir. Bu özgürlük bireyle sınırlı kalmaz, toplumsal bir kurtuluşa, toplumsal bir özgürlüğe yayılır (Cassirer 1994: 93; 2007: 13). Hegel ve Marx, Aydınlanmanın aşkın özne kavrayışına itiraz ederlerken, özneyi tarihselliğinde ele alırlar. Ancak her iki filozof da Aydınlanmanın özgürlük ve ilerleme idealine sıkı sıkıya bağlıdırlar (Collingwood 1990: 124; Marx 2000: 112-115). Tabii ki, bu özgürleşmenin faili/öznesi olarak Hegel "köle"yi, modern bireyi görürken, Marx proletaryayı görür. Bu bağlamda, Hegel Anayasa'yı ve Devlet'i yüceltirken, Marx da gerçek insanı, "somut birey"i tarihin dönüştürücü gücü olarak görür.

Aydınlanma bağlamında gelişen söyleme ilk ciddi itiraz Nietzsche'den gelmiştir. O, öznenin kendisinin bir icat olduğunu belirtir; hatta sadece özne değil bilgi de bir icattır. Nietzsche bilgi ile güç/iktidar arasında bir bağ olduğunu söyler; ona göre bilgi istemi ve buna bağlı olarak hakikat istemi bir iktidar istemidir. Dolayısıyla hakikat ile güç/iktidar arasında böyle bir bağın olduğunun keşfi hakim söylemin dışında bir kav-

* Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Doç. Dr.

rayıştır (Nietzsche 1968:327; 424)¹. Böylece akıl/akılsallık ve akla dayalı dünya görüşü büyük darbe almıştır. Aslında Nietzsche'nin derdi doğrudan aklın kendisi değil, daha çok Aydınlanma bağlamında gündeme gelen "akılcılık" ve bu akılcılığın akıl kavrayışıdır. Öte yandan, Nietzsche'nin perspektifli bakış ve perspektiflilik bağlamında söyledikleri de oldukça önemlidir (Nietzsche 1968: 305; 396). O, hakikatin perspektif(ler)e bağlı olduğunu ve bu bağlamda sadece yorumların olabileceğini söylemekle Foucault üzerinde –ve tabii ki başka birçok filozof ve düşünür üzerinde- çok önemli etkiler yapmıştır.

Aydınlanmanın akıl kavrayışına ve bu çerçevede şekillenen bilinç ve bilinçliliğe bir başka itiraz Freud'dan gelmiştir. Freud, Descartes'tan beri modern söyleme yerleşmiş olan akıl ile akıl-olmayan kavrayışını alt-üst etmiştir. Onun bu bağlamda geliştirdiği kavram bilinç-dışı'dır (Freud 2000: 211-2). Ancak son tahlilde o da bilinçdışını aklın içine sokar. Elbette ki bu modern düşünce bağlamında gelişen ve Aydınlanmada doruğuna çıkan akıl kavrayışından farklıdır. Freud, her ne kadar determinist bir bakışa sahip olsa da cinsellik bağlamında şekillenen söylemi de alt-üst etmiştir. Ancak onun doktor/hekim ile hasta ilişkisindeki hakikati elinde bulunduran doktora/hekime ayrıcalıklı bir konum kazandırması sonucu başka bir söylem gelişmiştir (Viereck 1996: 65). Bu da doktorun/hekimin bilgisi doğrultusunda gelişen bir hakikat söylemidir; yani hekim/doktor sahip olduğu iktidar bağlamında bir söylem geliştirir ve geliştirdiği söylem kendi iktidarını pekiştirir.

Öte yandan Freud, bilince ve cinselliğe yönelik görüşleri dönüşüme uğratmasına karşın, çocukluktan hareketle insana ilişkin bir çözümlemeye girişmesiyle, insan dünyasına ilişkin tümel bir hakikatin peşindedir. Çünkü o, tekil olgulardan ve örneklerden hareketle bütün insan dünyasına yayılan bir açıklama yapmaya çalışır. Bu çabasıyla o, determinist bir bakışı benimsemektedir. Bununla birlikte Freud, her şeyi Ego'nun (Ben'in) çevresine yerleştirmiş ve cinselliği de bu bağlamda ele almıştır. Dolayısıyla Ego (Ben) Freud'da merkezi konumdadır.

1 Yararlanılan Almanca basımda baskı tarihi verilmediği için -sık sık başvurulana İngilizce çevirisinin basım tarihi ve ayrıca her iki kitabın da -önce İngilizce çevirisinin sonra Almanca basımın olmak üzere- sayfa numaraları verilmiştir.

Freud ile Nietzsche'yi buluşturan ortak nokta ikisinin de içgüdüye -farklı adlandırmalar ve bağlamlarla da olsa- önem vermeleridir. Her ikisi de içgüdülerin yaşamsal öneminin, yaşama katkılarının ihmal edildiğini söyleyerek, içgüdü'nün insanın yaşam enerjisi olduğunu belirtirler.

Bu çerçevede her dönemin kendi hakikat anlayışını inşa ettiği, buna bağlı bir söylem geliştirdiği görülmektedir; yani hakikat söylemiden ayrı düşünülemez. Öte yandan tek hakim söylem yoktur (örneğin Aydınlanma içinde Rousseau'nun dile getirdikleri; Aydınlanma bağlamında geliştirilen söylemle kilisenin söyleminin birlikte gitmesi ve bu noktada filozofların -örneğin Hegel'in- kendi düşüncelerine dinsel söylemi de katmaları vb.); aksine birbirini kesen, birbirleriyle yan yana giden, birbirleriyle örtüşen söylemler vardır. Bununla birlikte, bilgi/hakikat ile iktidar arasında doğrudan bir bağ vardır. Toplumsal yapı içerisinde en fazla güce sahip olanların bilgiyi dağıtmakta ve çıkarlarına göre meşrulaştırmakta oldukları görülmektedir. Bu nedenle iktidar toplumsal yapı içinde her yere yayılır ve iktidarın her noktaya nüfuz ettiği görülür. Burada bireyin toplumsal olan tarafından biçimlendirilmesi söz konusudur.

Bu noktada, Adorno, bireyin toplumsal olan tarafından biçimlendirilmesi bağlamında, tikel ile tümelin özdeşliği düşüncesine itiraz eder. Bu özdeşlik düşüncesi kavram ile gerçekliğin örtüştüğü fikrini dillendirir. Oysa gerçeklik tam olarak kavrama gelmez ve ona direnir; bu da nesnenin özneye direnmesi anlamına gelir (Adorno 2003: 144-5; 2005: 131). Adorno'ya göre, kültür endüstrisi bu özdeşlik fikriyle işler; burada tikel olan tümele, birey topluma veya devlete feda edilir. Kültür endüstrisinde her şey bir metaya/mala dönüşür ve birbiriyle değiş-tokuş edilebilir hale gelir. Bu da, Adorno için, özerkliğin ve özgürlüğün yitip gitmesi demektir (Adorno 2008: 82). Bu bağlamda Adorno, sanatın özerk bir alan sağladığını ve özgürlüğün zemini olduğunu söyler. Sanat hakikati ele geçirebileceğimiz yegâne alandır. Adorno'ya göre sanat, toplumsal bir bağlama sahiptir; onun bu özelliği topluma karşı bir antitez oluşturmakta ve içinde bulunduğu topluma muhalif bir konum sağlamaktadır (Zeytinoğlu 2003: 254). Adorno, olan bitenin değişebileceğine ya da başka türlü de olabileceğine yönelik umutsuz görünse de, bu umudun gerçekleşebileceği yegâne alan olarak sanatı görür.

Öte yandan Foucault için iktidar söylem boyunca işleyen şeydir. Ancak Foucault, iktidarın söylemin anlamı olmadığını ve söylemin genel iktidar mekanizması içinde işleyen bir dizi unsur olduğunu belirtir. Öte yandan söylem de bir siyasi olaylar dizisi dolayımı olduğundan, iktidar, bu dolayım ile iletilir ve yönlendirilir (Foucault 2005: 182; Bernauer 2005: 34). Foucault hakikatin, kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle döngüsel bir ilişki içinde olduğunu dile getirir. Foucault buna “hakikat rejimi” demektedir. Bu “hakikat rejimi” de ideolojik ya da üstyapısal olmaktan çok kapitalizmin oluşum ve gelişmesinin bir koşulundan ibarettir (Foucault 2005: 52). Foucault’ya göre, hakikat üretilen bir şeydir; hakikat üretimlerini mümkün kılan şey de iktidar mekanizmaları olduğundan, hakikati iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Foucault kendisinin hakikat/iktidar, bilgi/iktidar ilişkileri ile ilgilendiğini belirterek, iktidar ve bilmenin tam da söylem içinde eklemlendiğini söyler.

Adorno, Hegel’in diyalektik görüşünü eleştirerek onun diyalektiğini pozitif olarak, kendi diyalektiğini de negatif olarak niteler. Adorno’nun temelde karşı çıktığı şey özdeşlik düşüncesidir. O, negatif diyalektiğin özdeşlik düşüncesine karşı olduğunu, bu nedenle tümel ile tikelin özdeşliğine itiraz ettiğini söyler (Adorno 1973: 141; 1975: 145). Ancak, Adorno Hegel’in diyalektiğine karşı çıksa da, kendisi de başka bir diyalektik görüşünü benimser; yani Adorno diyalektikten ve diyalektik düşünmeden vazgeçmez. Oysa Foucault için, zıtlıkların ya da çelişkinin sadece diyalektik yöntemle çözülmesi veya aşılması gerekmez; hatta böyle bir çabaya girmeye bile gerek yoktur. Söz konusu olan tarih olunca -ki doğa için de aynı şey geçerlidir- diyalektik bir süreçten söz etmek mümkün görünmez. Çünkü tarihte böyle bir diyalektik açılma söz konusu değildir (Foucault 2004a: 34-5). Adorno tarihte bir ilerleme olduğu görüşünü eleştirir. Ona göre hakiki bir ilerleme -tıpkı Nietzsche’de olduğu gibi- ancak sanatta mümkündür. Foucault ise ilerleme düşüncesini çok fazla gündemine almaz.

Bu bağlamda, *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde söylenenlerle Foucault’nun düşünceleri arasında bir bağ bulunmaktadır. *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde egemenliğin belirsizliği, merkezsizliği iması dile getirilmektedir. Burada bizim aklımızı kullandıkça denetim altına girmemiz ve

rasyonelleştikçe özgürleşmek yerine toplumsal olana tabi olmamız söz konusudur. Dellaloğluna göre, Foucault'nun iktidar analizi de aynı noktaya vurgu yapar (Dellaloğlu 2003: 44-5). Foucault da rasyonelleşme aracılığıyla iktidarın kurumsal yapılara nüfuz ettiğini söyler. Buna göre, iktidar, akılsallık söylemine bağlı olarak insan yaşamının her alanına yayılmıştır. İktidar, her yerde, her ilişkide farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.

Adorno Aydınlanma ile şekillenen araçsal akli eleştirir; bu akıl teknolojik tahakküm tarafından beslenir. Bu bağlı olarak, Adorno, insanlar arasında meydana gelen etkileşimlerin birer iktidar ilişkisi olarak algılanabileceğini belirtir. Akıl kendini tahrip ettiği için dünya çekilmez bir hal almıştır (Keskin 2003: 51-2). Adorno'nun burada söyledikleri Foucault'nun iktidar analiziyle benzerlik sunar. Ama Foucault, Adorno kadar karamsar değildir. Foucault, bu çekilmezliğin ortadan kalkabileceğine duyduğu umudunu sadece düşünmede bırakmaz ve sanatın alanına sıkıştırılmaz; o, bu umudu, gerçekleştirmeye çalışır. Umut etmek eylemin önüne set çekmez. Foucault için umut, deneyimin, eylemin imkânını oluşturur. Aslında o umut konusunda fazla konuşmaz; daha çok düşünülenin, görülenin gerçekleştirilme koşullarını araştırır (Foucault 2004b: 58). Bu koşullar deneyimde hayat bulur. Foucault için deneyimlemek bir varolma koşuludur.

Adorno, Aydınlanmanın mitosa karşı çıkarken ve mitostan kurtulmaya çalışırken, bir başka mitosa, sayı ve nicelik mitosuna dönüştüğünü söyler. Dünyaya egemen olma çabası, sonuç olarak dünyaya yabancılaşmayı doğurmuştur. Buna göre, insanlar güçleri arttıkça, üzerinde güç uyguladıkları şeyi yabancılaşırlar. Adorno, bu noktada, Aydınlanmanın nesnelere bağlantısının diktatörün insanlarla bağlantısı gibi olduğunu söyler. Diktatör, insanları onlara egemen olduğu, onları denetleyebildiği kadarıyla tanırken, bilim adamı da nesnelere kurabildiği, oluşturabildiği kadarıyla bilmektedir (Adorno 2004: 28). Bu nedenle özne de nesne de kendilerine yönelik yapılan bütün tanımlama çabalarına direnirler. Bununla birlikte Foucault, özne-nesne konusundaki epistemolojik bakışa kuşkuyla yaklaşırsa da, bu kavramların içeriğinin her dönemde, her söylemde farklı şekilde doldurulmaya çalışıldığını belirtir. Bu noktada, Adorno ile uyumlu olarak, kavramların tarihsel içeriğinin tarihsel koşullara bağlı olarak doldurulduğunu savunur. Ancak, Adorno için bilgi eleştirisi, aynı zamanda toplumun

eleştirisidir. O, bilginin toplumun bilgisi olduğu için bunun böyle olduğunu söyler. Toplum, her ne kadar nesnellik tarafından kuşatılmış olsa da, toplumsal olan tarafından biçimlendirilmiş insanlar tarafından eleştiriye tabi tutulabilir. Adorno toplumsal sürecin diyalektik işleyişinde bunun mevcut olduğunu söyler. Foucault ise, toplumsallığa değinmeden, sorunu iktidar ilişkileri ve iktidarın kurumsallaşması çerçevesinde ele alır. Ona göre, eleştiri ve eleştiriye bağlı olarak gösterilen bir tepkiden ziyade, iktidara karşı, iktidarın görüldüğü her ilişkide bir direniş gerçekleştirilmelidir. Foucault sorunun başkası ve başkasıyla diyalog sorunu olduğunu ve bunun da yaşanan an içinde çözülebileceğini ifade eder (Falzon 1998: 98; 2001: 153). Toplumsal yaşamda başka insanlarla ilişki içindeyiz; dolayısıyla onlarla ilişkide olduğumuz için iktidara karşı bir direnişi de onlarla kuracağımız ilişkilerle gerçekleştirebiliriz. Şu soruyu hep gündemde tutmalıyız: Şu anda neler olup-bitmektedir ve ben bu olup-bitene karşı neler yapabilirim? Denetimin üst düzeye çıktığı çağımızda böyle bir direnişin gerçekleştirilebilmesi zor görünebilir. Ancak, yine de, bunun denenmesi, en azından bu çaba içinde olunması vazgeçilmez gibi görünüyör.

Adorno özne-nesne ilişkisini ele alırken, nesnenin özneye tabi kılındığını ve verili olanın nesneleştirildiğini belirtir. Bu şekilde nesne tahrip edilmekte ve onun yerine kavramlar konmaktadır. Bu da özdeşlik düşüncesinin vardığı bir noktadır. Ancak Adorno bu özdeşlik düşüncesini eleştirir ve nesnenin tam olarak kavrama gelemeyeceğini iddia eder. Bununla nesneye bir özgürlük alanı açılır. Bunun toplumsal alandaki görünümü ise tikel olanın somut bireyin kendi kavramından fazla bir şey olması demektir. Birey kendi tekliğinden, tikelliğinden dolayı kavramın büyüsunü, tümelin oyununu bozar. Bu şekilde hareket etmesi ona kendinin farkına varmasını sağlar. Ama bu farkındalık kültür endüstrisi çağında, bireysel olanın toplumsal olan tarafından tahrip edildiği, bütün bireylerin eşitlendiği bir çağda, hayata geçirilemez. Adorno bu farkındalığın hayata geçirilebileceği ve bireyin gerçek anlamda bir özgürlüğe kavuşacağı yer olarak sanatı gösterir.

Foucault, Adorno'dan farklı olarak, modern öznenin iktidar aracılığıyla kurulduğunu, meydana getirildiğini söyler. Nietzsche'den hareketle, öznenin kendisinin bir icat olduğunu söyleyen Foucault'ya göre özne, olan-

biteni açıklama konusunda bilgi kuramında ortaya çıkan sorunlardan dolayı icat edilmiştir. Öte yandan, Foucault'ya göre, Frankfurt Okulu'nun "özne" kavramını ele alışı, ana çizgileriyle geleneksel felsefenin benimsediği yöndedir. Onlar, ayrıca, Marksist hümanizmden de etkilenmişlerdir (Foucault 2004b: 131). İnsanın deneyimler yaşayan varlık olduğunu ifade eden Foucault, bir nesnelere alanını tanımlarken, aynı zamanda kendisini değiştirdiğini, bozduğunu, dönüştürdüğünü ve bir özne olarak biçimlendirdiğini belirtir. O, "insanın ölümü"nden söz ederken, basitçe bunları dile getirmek istediğini söyleyerek, bu kavramların etrafında dolaşırken Frankfurt Okulu ile uyuşmadığının apaçık ortada olduğuna vurgu yapar (Foucault 2004b: 133). Bununla birlikte Adorno, toplumsal yapıdaki olumsuzluklardan ve yirminci yüzyılda yaşananlardan hareketle olan-bitene karşı olumsuz düşüncelere sahiptir. Bireyin toplumun baskısını kırabileceği konusunda ise umutsuz ve karamsar bir tablo çizer. Bu nedenle toplumsal anlamda bir özgürlüğün gerçekleşebileceğine dair oldukça az umut beslemektedir. O, bu umudun gerçekleşebileceği, somut bireyin özgürleşebileceği yer olarak sanatı, sanatsal pratiği görmektedir. Sanat tikel olana, somut bireye özgürlük ufku açar; başka olanın farkına da burada varılabilir.

Adorno, kültür endüstrisi çağında, bireylerin birer meta olarak görüldüğünü, bu şekilde, bir meta olarak değerlerinin piyasa koşulları tarafından belirlendiğini söyler. Burada, bireylerin mevcut yerleri her zaman başkaları tarafından doldurulabilir (Adorno 2008: 56-9). Buna göre, Adorno, bu aynılaştırma sürecine bağlı olarak, toplumsal olanın bireysel olan üzerinde bir egemenlik kurduğunu, dolayısıyla bireyin toplumsala tabi kılındığını belirtir; bu, toplumun birey üzerinde bir iktidara sahip olduğu anlamına gelir. Bu süreç Aydınlanmadan beri hızla devam etmektedir. Adorno'nun Aydınlanmaya yönelttiği eleştirilere benzer bir çözümleme Foucault tarafından da yapılır. Foucault da iktidar konusunu ele alırken on sekizinci yüzyılın belirleyici bir özelliğe sahip olduğunu belirtir. Bu dönemde kurumsal yapılarda farklı bir dönüşümün yaşandığı görülür. Bu dönüşüme bağlı olarak iktidar da dönüşüme uğrar. Birey ve bireyleşme iktidarın kendini farklı ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirmesinde önemli bir yere sahiptir. Foucault modern öznenin bu dönüşümle ortaya çıktığını

söyler. Bu nedenle Foucault, iktidarın “olumlu” bir şekilde işlediğini ve bireyleşmeye katkı sağladığını belirtir. Bu katkı hem hapisane, hastane gibi kapatılma pratiklerinde hem de aile yaşamında görülür. Çünkü böyle bir söylemin benimsenmesi iktidar açısından daha “faydalı” ve daha “tasarruflu” görünür. İktidar bireylere ihtiyaç duyar; bu nedenle onlara özen gösterir. Ama bu her şeyin yolunda gittiği ve iktidarın baskı ve şiddet araçlarını hiç kullanmadığı anlamına gelmez. İktidar kendi meşruiyeti tehlikeye düşüğünde şiddet araçlarını kullanır. Ancak şiddet iktidarın asli unsuru, sürekli kullandığı bir araç değildir. Aksine, iktidar bütün bunlardan uzak durmaya çalışır. Çünkü kendini ayakta tutmak, sağlam kılmak için “sağlıklı” bireylere ihtiyaç duyar (Foucault 2005: 226-8). Adorno, Auschwitz gibi örneklerden hareketle umutsuz bir tutum sergileyip toplumsal ilişkiler açısından bir çıkış yolu bulamamaktadır. Toplumsal olan içinde bireyleşme de birey de ortadan kalkmakta ve iktidara tabi olmaktadır. Oysa Foucault, bireyleşme sayesinde iktidara tabi olmaktan söz etmektedir. Yani iktidar bireyi, bireyin ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçların karşılanmasını ön plana çıkararak kendisini sağlama alır.

Öte yandan Adorno, toplumsalın baskısından kurtulup bireyleşmenin gerçekleştirilebileceği yegâne yer olarak sanatı ve sanatsal alanı gösterir. Burada birey gerçek anlamda kendini ortaya koyabilir ve tümelin, toplumsal olanın baskısını kırabilir. Sanat aracılığıyla tümel ile tikel arasında hakiki bir uzlaşma ve barış sağlanabilir. Ama bu uzlaşma ve barış baskıya dayalı bir sürecin sonunda olmaz, aksine bu sanatın doğasında olan bir şeydir. Sanat başka olanın kendini gösterdiği ve bu başkalığın farkına varıldığı yerdir. Sanat bize bir başkalık alanı sunar; bu başkalığa bağlı olarak bir özgürlük alanı da açılır (Adorno 1996: 40-41; 1970: 10-12). Foucault ise sanatı önemli bir insani çaba olarak görmesine karşın, kişinin kendisini ifade edebileceği, bir kişi olarak kendisi olabileceği yer olarak bizatihi içinde yaşadığımız toplumsal yapıyı gösterir; her ne olursa burada olacaktır. Foucault, gerçek bir özgürleşmenin de özneleşme ya da kendilik pratikleri olarak ifade ettiği bir çaba sayesinde gerçekleşeceğini söyler. İktidar her yerde olabilir; ama iktidar her yerde ise, bu iktidara görüldüğü her yerde, her ilişkide direnme olanağı da vardır. Önemli olan iktidarın söylemine

karşı farklı bir söylem geliştirme çabası içinde olmaktır. Adorno böyle bir söylemin geliştirilebileceği konusunda umutsuz olsa da, Foucault -kendi yaşamında da yapmaya çalıştığı gibi- bunun olabileceğini, böyle bir söylemin hayata geçirilebileceğini gösterir. Ama, Foucault, benimsediğimiz söylemin hakim söylem olmaması konusunda bizi uyarır. Yoksa varolan iktidar oyunu içerisinde oluruz; ama yapılması gereken şey bu oyunun dışında başka bir oyunu hayata geçirmektir. Eğer bunu yapamıyorsak, en azından denemeliyiz. Aksi takdirde kendini gerçekleştirilmekten ve hakiki bir özgürlükten söz etmek mümkün olmaz. Özgürleşme her tek durumda, her ilişkide kendini ortaya koymakla mümkün olur.

Foucault, Adorno'dan farklı olarak, başkası sorununu sanatın içine sıkıştırılmaz ve tam da Adorno'nun olumsuz yaklaştığı toplumsal olan içinde ele alır başkası sorununu. Foucault'ya göre, bu sorunun çözüleceği yer insanların birbirleriyle ilişkide oldukları gündelik hayattır. Çünkü biz başkası/başkaları ile günlük yaşantımızı sürdürürken karşılaşırız. Bizden başka olanların, başkalarının yaşam biçimlerini beğenmesek de onlar oradadır; bizden önce de vardılar, bizden sonra da var olacaklar. Dolayısıyla başkası sorununun ele alınması gereken yer de burasıdır. Bu sorun, aynı zamanda, iktidar sorunuyla bağlantılıdır. Çünkü biz başkalarıyla kurduğumuz ilişki sayesinde ancak mevcut söyleme, iktidar ilişkilerine direnebilir ve başka bir söylem biçimini hayata geçirebiliriz. Başkası bizim biçimlendirdiğimiz, bize göre olan, bizim tanımladığımız bir şey değil, aksine bizim bakışımıza karşılık veren, bize karşı koyan bir niteliğe sahiptir. Biz bu başkalıkla, başkasıyla diyalog içindeyiz. Yani başkası bizden başka olan; bu başka olma özelliğiyle bizim diyalog içinde olduğumuz "kişi"dir.

Bir başka konu farkındalık sorunudur. Adorno farkındalığı sanatta görürken, Foucault farkındalığın gündelik yaşantıda(n) elde edilebileceğini belirtir. Biz her zaman bir şimdide yaşarız. Yaşam bir kerelikdir ve tekrarlanamaz (Adorno da bu dünyanın telafisi olmadığını söyler); bu nedenle yaşadıklarımızı yaşanan an içinde yaşamaktayız. Her an tekil durumlarla ve tekil olaylarla karşı karşıyayızdır; zaten olay kavramı tek olana gönderme yapar. Bu şekilde, yaşanan anın farkında olmak gerekir; kendimizin farkında olmak bu yinelenemezliğin farkında olmaktır. Dola-

yısıyla, her neye karar vereceksek, her ne yaparsak “şu an” içinde karar verip yapmamız gerekir. Bu ise bize bir özgürlük ufku, bir özgürlük alanı açar. Bu özgürlük de, Adorno’nun söylediği gibi, sanatın alanına, sanatsal deneyime sıkışıp kalmaz; başkalarıyla birlikte gerçekleştirebileceğimiz bir deneyim alanına yayılır -başka olanın, başkasının deneyim alanına. Bu noktada Foucault, anlamının ve yorumlamanın ötesinde olan deneyimin önemine vurgu yapar. Tarihten söz edildiğinde anlamının ve yorumlamanın ötesinde pek bir şey yoktur. Ama söz konusu olan yaşamın kendisi olunca, burada, anlama ve yorumlama yetersiz kalır. Yaşam için söz konusu olan şey deneyimdir. Foucault’nun sözünü ettiği deneyim şimdinin ufkunda başkası ile birlikte yaşanan bir deneyimdir. Öte yandan Foucault, etik deneyim bağlamında öznenen çok özneleşmeden söz etmekte ve bu bağlamda deneyime vurgu yapmaktadır. Foucault’da özneleşme, bilgi ve iktidar bağlamındaki bir ahlâkın aksine, etik ve estetik bir yapıya sahiptir. Özneleşme, burada, yaşam biçimlerinin üretilmesi anlamına gelmektedir (Deleuze 2006: 129-130).

Öte yandan, Adorno hakikatin sanatla ve sanatsal yaratımla ortaya çıkacağını belirtir. Sanat hakikatin kendini gösterdiği bir alandır. Bu nedenle Adorno, hakikat konusunda, felsefe söz konusu olduğunda mutlağa ve mutlak hakikat düşüncesine olumsuz yaklaşırken, sanatla ilişkisinde olumlu bir bakış sergiler. Foucault ise, hakikatin söylemle birlikte gittiğini söyler. Ayrıca hakikat ile iktidar arasında da bir ilişki söz konusudur. Yani hakikat, söylem ve iktidar birlikte işler. Ancak, Adorno’nun hakikat ile sanat ilişkisi bağlamında iktidara olumlu bir bakışı olduğunu da eklemek gerekir. Ama sanatın iktidarı toplumsal iktidar gibi değildir; sanat iktidarını insani yaratıcılığa olanak sağlamak ve insanın özgürleşmesinin önünü açmak için kullanır. Öte yandan, Foucault, belirli bir hakikatin değil, hakikatlerin olabileceğinden söz eder; bu da Nietzscheci bir tezdur. Hakikat bir kişi ya da grubun tekelinde olan bir şey değildir. Farklı bakışlar ve farklı söylemlere bağlı olarak farklı hakikatlerden söz edilebilir.

Adorno sanatsal etkinliği tümelin/toplumsalın tikel/birey üzerindeki iktidarını aşmanın yolu ve sanatı da iktidardan uzak ve büyük hakikat söylemlerinin ve bu söylemlerin egemenliğinin aşıldığı yegâne alan olarak

görür; Foucault ise iktidar ve iktidar ilişkilerini aşmanın yolu olarak direniş odaklarını genişletmeyi önerir (Foucault 1993: 101). Bu bağlamda başkalarıyla ilişki içerisinde kişinin bir özgürlük pratiği yaşaması söz konusu olur. Ona göre, sanatsal etkinlik insan yaşamının bir parçasıdır. Bu bağlamda diyalog -Foucault'nun anladığı anlamda diyalog- iktidarla mücadelede ve iktidar ilişkilerini aşmada vazgeçilmez bir eylem biçimidir. İçinde yaşadığımız bu dünya -"iyisi"yle "kötüsü"yle elimizdeki tek dünya- sanatsal pratik de dâhil olmak üzere, bütün yaşantı ve direniş olanaklarını içinde barındırmaktadır; dolayısıyla iktidara dair bütün sorunların çözümünü de.

Foucault'da her an karşımıza çıkan şey deneyimdir. Bu deneyim, bizden başka olanla, başkasıyla birlikte, tam da yaşamın içinde, şu anda gerçekleştirilen bir deneyimdir. Foucault yılmadan farklı yaşam pratiklerinin, başka yaşam deneyimlerinin önemine vurgu yapar. Egemen bakış açılara ya da tek egemen güç olmak isteyen kişi ve gruplara karşı hep farklılığa, başka olana vurgu yapar. Ancak bu farklılık vurgusu yanlış anlaşılmalıdır. Çünkü farklı olana vurgu yapmak bir arada yaşamaktan vazgeçmek demek değildir. Aksine, bir arada yaşamamanın en önemli paydası, farklı olana, başkasına "katlanmak", onun bizden farklı, bizden başka olduğunun farkına varmaktır. Bu bizi, bizden başka olanla, başkasıyla diyaloga sokar, onunla bir arada yaşamamız için bir imkân sunar -tabi eğer biz bunu istiyorsak. Bu bağlamda Foucault, sanatı yaşamdan kopuk bir şey olarak ya da sığınılacak bir yer gibi görmez; o, yaşama sanatından söz eder ve yaşamın estetize edilmesini gündeme getirir.

Öte yandan, gerek Adorno'nun gerekse Foucault'nun felsefeye dair söyledikleri bakımından bazı noktalarda bir örtüşmenin söz konusu olduğu söylenebilir. Her iki felsefeci de felsefenin kendisini yüceltmesine ve mutlak konusunda güvence vermesine eleştirel yaklaşırlar ve felsefenin bu yönünden uzak durmak gerektiği uyarısında bulunurlar.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir: Tarihte öyle zamanlar vardır ki düşünme kendisine bir yol bulamaz, bocalar durur. Düşünmenin ilerleyebileceği bir patika -ve tabii ki bu patikayı bulacak, inşa edecek kişiler, düşünürler, filozoflar- gerekir böyle durumlarda. Zamanla patikalar genişler ve bir yol olur, kişinin kendisi ve başkaları için. İşte Adorno ve Foucault

böyle patikalarda ilerleyip yeni yollara varan iki düşünür, iki filozoftur. Hem “eski” felsefi geleneği izleyen, bu bağlamda araştırma yapan, hem de gelenekten kopmaya çalışarak felsefede yeni bir bakış oluşturan, yeni bir yol inşa eden bu iki isim, insani yaşama ve olan-bitene dair alışlagelmişin dışında, farklı şeyler söylerler. Onların söyledikleri bize hakikat ve iktidar konusuna bakmada oldukça farklı fırsatlar sunmaktadır. Başkalarıyla birlikte olma yazgısına sahip olan bizler, eğer onlar üzerinde bir tasarrufa sahip olmak ve bu şekilde iktidar oyunu içinde kalmak istemiyorsak, onlarla diyaloga girmekten başka bir yol olmadığını görmeliyiz. Bu konuda, Adorno’ya, ama özellikle Foucault’ya önem vermek ve onun söyledikleri üzerinde bir kez daha düşünmek yararlı olabilir.

Öz

Adorno ve Foucault: Hakikat ve İktidar Üzerine Bir Karşılaştırma

Adorno, tümel olanın/toplumsalın ve akılsallık temelindeki bir hakikat düşüncesinin iktidarına karşı, bir kendini ifade etme ve özgürleşme biçimi olarak önerdiği sanatsal alanda tikelliğimizi ortaya koyma düşüncesini benimsemektedir. Foucault ise tikelliğimizi, kendiliğimizi başkalarıyla bir arada, diyalog içinde gerçekleştirip hakikat söylemiyle birlikte yürüyen iktidara direnebileceğimizi, iktidar ilişkilerinin dışında bir yaşam biçimi geliştirebileceğimizi dile getirmektedir. Bu çalışmada, hakikat ve iktidar konusunda Adorno ve Foucault’nun görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilmektedir.

Öncelikle, ortaya koydukları düşünceler bakımından Adorno ve Foucault’ya temel olan Hegel, Marx, Nietzsche ve Freud’un düşüncelerine yer verilecektir. Ancak onlardan önce hem tümel-tikel ilişkisi bağlamında önemli bir yere sahip olan hem de bu filozof ve düşünürlerin ona gerek karşı çıkışlarıyla gerekse bağlılıklarıyla Aydınlanma kısaca ele alınmaktadır.

Sonra, Adorno'nun Aydınlanma ve özdeşlik eleştirisine bağlı olarak "kültür endüstrisi" tespiti ve çözümlemesi incelenmekte ve hakikatin kuşatıcılığı ve tümelin tikel üzerindeki iktidarıyla ilgili düşünceleri, onun "Estetik Kuramı" ve sanat görüşü -kültür üzerine söyledikleri de- hesaba katılarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte, Foucault'nun hakikat ile iktidar üzerine söyledikleri geniş bir şekilde incelenmekte ve onun iktidara direniş bağlamında dile getirdiği farklı yaşama biçimlerinin olabileceği önerisi, özgürlük ve diyalog görüşleri bağlamında ele alınmaktadır. Foucault'nun söylediklerini Adorno'nun söyledikleriyle karşılaştırarak, birlikte yaşanabilir bir dünyanın ancak başka kişilerle diyalog içerisinde olabileceği gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkası, Deneyim, Diyalog, Hakikat, İktidar, Kültür Endüstrisi, Söylem.

Abstract

Adorno and Foucault: A Compare on Truth and Power

Adorno puts forward the need of purporting our particularity in domain of art which is a form of self expression and liberation as opposed to the power of truth idea based on universal/social rational base. Foucault asserts that we can stand out against the power which goes hand in hand with the truth discourse by realizing ourselves and our particularity by means a dialog along with others and we can develop a form of life out of power relationships. In this study, the ideas of both Adorno and Foucault on truth and power have been evaluated in a comparative manner.

Thoughts of such predecessors as Hegel, Marx, Nietzsche and Freud on the other hand for Adorno and Foucault will be taken into account. First the idea of "Enlightenment" which has an important place in terms of universal-particular discussion, and being both objected and defended by those philosophers and thinkers has been shortly evaluated.

Then, the determination and analysis of the concept "cultur industry" developed by Adorno will be considered. His thoughts about the power of universal on the partial one will also be handled in terms of his "aesthetics theory" and view of art. Foucault's words on truth and power are discussed in detail besides his suggestion on the possibility different forms of life in terms of his view on freedom and dialog. The article shows finally by cont-

rasting Foucault's words with Adorno's words that the world in which liveable together is only possible as every one is in a dialog with other ones.

Keywords: Culture Industry, Dialogue, Discourse, Experience, Power, the Other, Truth.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1970) *Ästhetische Theorie*, Erste Auflage, Suhrkamp verlag Frankfurt am Main.
- Adorno, T. W. (1973) *Negative Dialectics*, trans. E. B. Ashton, New York: The Continuum Publishing Company.
- Adorno, T. W. (1975) *Negative Dialektik*, Erste Auflage, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main.
- Adorno, T. W. (1996) "Sanat, Toplum, Estetik", çev. Taylan Altuğ, *Felsefe Tartışmaları 20. Kitap*, İstanbul: Panorama.
- Adorno, T. W. (2003) *Minima Moralia*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main.
- Adorno, T. W. (2004) *Dialektik der Aufklärung*, Fischer Verlag Frankfurt am Main.
- Adorno, T. W. (2005) *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2008) *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, ss. 45-108, çev. Nihat Ülner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bernauer, J. W. (2005) *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul:
- Ayrıntı Yayınları,
- Cassirer, E. (1994) "Aydınlanma Çağının Düşünce Biçimi", çev. Doğan Özlem, *Felsefe Tartışmaları 15. Kitap*, ss. 85-102.
- Cassirer, E. (2007) *Die Philosophie der Aufklärung*, Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH.
- Collingwood, R.G. (1990) *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2006) *Müzakereler*, çev. İnci Uysal, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

- Dellaloğlu, B. F. (2003) “Adorno ve Yapıtı”, *Cogito*, sayı 36, ss. 37-64, İstanbul: YKY.
- Falzon, C. (1998) *Foucault and Social Dialogue*, London: Routledge.
- Falzon, C. (2001) *Foucault ve Sosyal Diyalog*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Foucault, M. (1993) *Cinselliğin Tarihi I*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yayınları.
- Foucault, M. (2004a) *Felsefe Sahnesi Seçme Eserler 5*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2004b) *Marx'tan Sonra*, çev. Gökhan Aksay, İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- Foucault, M. (2005) *Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Eserler 1*, çev. Işık Ergüden-Osma Akinhay-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2000) *Ruhçözümlemesinin Tarihi*, çev. Emre Kapkın-Ayşe Tekşen Kapkın, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Keskin, F. (2003) “Adorno ve Yapıtı”, *Cogito*, sayı 36, ss.37-64, İstanbul: YKY.
- Marx, K. (2000) *1844 EL Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Nietzsche, F. (1968) *The Will to Power*, trans.: Walter Kaufman and R. J. Hollingdale, New York: Vintage Books.
- Nietzsche, F. *Der Wille zur Macht*, Voltmedia GmbH, Paderorn (Tarihsiz).
- Viereck, G. S. (2006) “Sigmund Freud’la Görüşme”, çev. Doğan Şahiner, *Cogito*, Sayı 9, ss. 61-69, İstanbul: YKY.
- Zeytinoğlu, E. (2003) “Theodor Adorno’nun Sanat Tanımı ve Protesto”, *Cogito*, sayı 36, ss. 244-54, İstanbul: YKY.